

Rajla Kurtović-Kasić⁶⁰
Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

KRAJIŠKI JUNACI U EPSKIM PJESMAMA ĆAMILA KULENOVIĆA

Sažetak

U fokusu ovoga rada jesu epske pjesme krajiškoga epskoga pjevača Ćamila Kulenovića. Osnovni cilj rada jeste reprezentacija identiteta krajiških epskih junaka; kako su oni predstavljeni u pjesmama Ćamila Kulenovića, njihova psihološka karakterizacija, međuljudski odnosi, odnosi prema ženskim subjektima, te kako se interkulturalnost ispoljava u istim. Također, interpretiranjem Kulenovićevih pjesama, nastoji se dokazati da njegove pjesme pripadaju krajiškoj usmenoj epskoj tradiciji sa njenim posebnostima: epski ambijent, objektivna i subjektivna dimenzija, mejdani, krajiški junaci, svatovi, otmice, upotreba knjige, opisivanja, detaljisanja, klišeizirani počeci i završeci, ustaljene formule, ponavljanja.

Ključne riječi: usmena književnost, epska pjesma, identiteti krajiških epskih junaka.

⁶⁰ kurtovic_14@live.com

Uvod

Svaki čovjek, kao i svaka zajednica, imaju veliku potrebu arhivirati svoje posebnosti i specifičnosti, pri čemu usmena književnost postaje topos u kojem se njeguje određena originalnost i artikulira kulturalno pamćenje. Kao takva, usmena književnost oslikava tadašnjicu, svakidašnji život ljudi, njihove karaktere, strahove, stremljenja, uzajamne odnose, njihovu religiju, tradiciju, društvena zbivanja, a nama služi kao vremenska karta iz koje sinkrono rekonstruiramo dijahronijsku liniju razvoja određene zajednice i „njene visoke i niske kulture“ (Džafić 2010, 69). Nominalno, epska pjesma unutar cjelokupne usmene književnosti, iako u stihovima, "priča" ono šta je u to vrijeme bilo važno za kolektiv. Ono što je zanimljivo jeste da su epske pjesme i njihovi epski pjevači u Bosni i Hercegovini bili zanimljivi brojnim istraživačima i proučavaocima, i domaćim i stranim, kao što su npr. Milman Parry, Albert Lord, David Bynum, Luka Marjanović, Esad Hadžiomerspahić, Kosta Hörmann, Đenana Buturović, Mirsad Kunić.

U ovome radu će se obratiti pažnja na dvije epske pjesme Ćamila Kulenovića (*Mustajbeg izbavlja Ajku, sestru Crnice Alage i Ženidba Vrhovac Alage*) koje su pohranjene u Parryjevoj zbirci, a objavljene u knjizi *Serbo-Croatian Heroic Songs, Volume 14, Bihaćka Krajina: Epics from Bihać, Cazin, and Kulen Vakuf*. U radu će se fokusirati na specifičnosti usmene epske pjesme, posebno na obilježja krajiške epike (epski ambijent, objektivna i subjektivna dimenzija, mejdani, krajiški junaci, svatovi, otmice, upotreba knjige, opisivanja, detaljisanja, klišeizirani počeci i završeci, ustaljene formule, ponavljanja).

Interpretirat će se sam stil i poetika Kulenovićevih pjesama, te kako su konstruirani identiteti epskih junaka, njihovi životi, psihologizacija, uz propitivanje kako ti junaci njeguju identitet mejdandžije, ali i prije svega, sinova i muževa, te kako se prikazuju u ratničkoj, ali i u kućnoj atmosferi. Također, proučavat će se interkulturalni kontekst u Kulenovićevim pjesmama, odnosno kako je izvršena reprezentacija međuljudskih odnosa, kakvi su odnosi između epskih junaka koji se nalaze na "istim", ali i na "različitim" ratnim stranama. Naime, interpretacija epskih pjesama ovoga krajiškoga pjevača će se izvršiti ne samo iz ugla usmene književnosti, već iz ugla savremenih naučnih književno-kulturoloških istraživanja.

Za istraživanje ove teme kao osnova za interpretaciju poslužit će studije o usmenoj narodnoj književnosti (Buturović Đenana: *Usmena epika Bošnjaka*, Kunić Mirsad: *Usmeno pamćenje i zaborav*, Šmaus Alois: *Studije o krajinskoj epici*). Pored ovih studija, poslužit će i studija Šeherzade Džafić: *Interkulturalni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*.

Usmena književnost i danas predstavlja vrelo inspiracije za izučavaoce, kritičare i teoretičare usmene tradicije, ali i savremenih naučnih istraživanja. Ovim radom će se pridonijeti proučavanju uopće usmene bosanskohercegovačke i bošnjačke usmene tradicije, ali i krajiške epske pjesme sa svim njenim koloritom. Potvrdit će se da Ćamil Kulenović pripada bosanskohercegovačkoj i bošnjačkoj usmenoj tradiciji, te krajiškoj epskoj tradiciji, te da i on, kao i svi ostali krajiški epski pjevači, donosi lepezu društvenih i kulturnih zbivanja na Krajini, život tih velikih epskih junaka sa svim njihovim vrlinama i slabostima.

Krajiški junaci u epskim pjesmama Ćamila Kulenovića

Ono što karakteriše epske pjesme jeste fabula, tj. jezikom uobličeno zbivanje, čiji temelj su često povijesne i društvene činjenice iz toga vremena. Međutim, u njima ne zaostaje ni lirski dimenzija, emotivna, ona koja poništava epski narativni kod. Najbolje je reći, da se ta dva vrutka – događajno i doživljajno, tj. objektivno i subjektivno, dosta uspješno prepliću u epskim pjesmama. Veliku

ulogu u recepciji epskih pjesama ima epski pjevač kao centralni subjekt unutar duhovnog etimona pjesme, ali i estetskog i etičkog poimanja izvanjskog konteksta. Stoga nam je važan i profil samih epskih pjevača, koji su učili pjevati od djetinjstva, od svoje rodbine, komšija i drugova. Bili su pozivani da pjevaju u kafanama, na sijelima, pogotovo u vrijeme Ramazana. Također, ono što je bitno za epske pjevače jeste da su veliku pažnju posvećivali slušaocima, ali su zahtijevali da im slušaoci uzvrate – da ih pažljivo i sa interesiranjem slušaju.

Ćamil Kulenović je krajiški epski pjevač koji je rodom iz Kulen Vakufa, mjesta u blizini Bihaća. Bio je iz dobrostojeće porodice, tj. potomak je drevne porodice koja je bila plemićkoga roda. Po zanimanju je bio mlinar. Kada ga je Milman Parry upoznao bio je vrlo mlad, imao je samo 25 godina. Iako je na određen način bilo poželjno da epski pjevači budu nepismeni, Ćamil Kulenović je bio pismen, on je svoje pjesme sam zapisivao, dao je Nikoli nekoliko radnih školskih svesaka koje je Parry objavio u svome izdanju.

Upravo Ćamil Kulenović dvije osnovne dimenzije epske pjesme (događajnu i doživljajnu) vrlo vješto spaja. On je talentiran epski pjevač koji spaja i kolektivni duh i potrebe svoga vremena, ali i vlastiti duh i vlastitu poetiku dosta istančanoga kazivača. On je uz poznate krajiške epske pjevače, kao što su Mujo Velić, Murat Žunić, Ibrahim Nuhanović, dobio značajno mjesto u proučavanju krajiške epske pjesme. U Predgovoru studije *Serbo-Croatian Heroic Songs*, Volume 14, Bihaćka Krajina: *Epics from Bihać, Cazin and Kulen Vakuf* u ediciji Davida E. Bynuma govori se o ovoj četverici iskusnih i vještih pjevača – svi su iz Bosanske Krajine, tj. iz zapadne Bosne. Razlikovali su se unekoliko u pjevačkome stilu, u izvođenju pjesama, u melodiji i ritmu, u pravljenju pauza između stihova, i po tome jesu li pjevači dugih ili kratkih strofa.

Prvenstveno su ovi epski pjevači iz Krajine bili zanimljivi stranim istraživačima (Milman Parry, Albert B. Lord i David E. Bynum) koji su dolazili u Bosnu i Hercegovinu da bi pomno slušali njihova izvođenja, i tako shvatili i istražili usmenu epiku kao autohtonu tradiciju Južnih Slavena, poetiku o samim epskim pjevačima te tradicije, njihovoga stila, tehnike, i naposljetku samih pjesama.

Epske pjesme u centar zbivanja stavljaju epske junake, bez kojih svijet epske pjesme ne bi bio zanimljiv i slojevit. Naime, sve se "vrti" oko epskoga junaka, svi kolektivni i individualni identiteti, njihovi životi, pogledi, stavovi, međuljudski odnosi, odnosi prema vlastitoj zajednici i tradiciji.

I u krajiškim epskim pjesmama krajiški junaci su temelj, imaju fundamentalno značenje. Oni su velike mejdandžije, ratnici na bojnopolju, ali oni su i obični ljudi kod svojih kuća, ili čak i na bojnopolju, oni znaju biti veoma emotivni, slabi na ženska srca ili općenito na srca slabih. Samim time, uokviruju svoje identitete i profiliraju psihološke karakterizacije, opravdavajući veliko mjesto i ulogu koju su im u svojim pjesmama dali pjevači.

Ono što su poznati kritičari izdvojili kao specifičnost krajiške epike, pogotovo Alois Schmaus u svojoj studiji *Studije o krajinskoj epici*, kao što su: tematski okvir - mejdani, otmice, svatovi, zatim uloga žene u društvu, prerusavanja, upotreba knjige, opširnost u davanju opisa nošnje, ustaljene riječi, ustaljeni izrazi, upotreba orijentalizama, sve je zastupljeno i u pjesmama ovoga epskoga pjevača iz zapadne Krajine. Time se još jednom potvrđuje da Ćamil Kulenović pripada bosanskohercegovačkoj i bošnjačkoj, tj. krajiškoj epici.

Kao što je već napomenuto, u ovome radu će se analizirati i interpretirati dvije pjesme Ćamila Kulenovića - *Mustajbeg izbavlja Ajku, sestru Crnice Alage* i *Ženidba Vrhovac Alage*. U fokus će se najprije staviti krajiški junaci u istima, odnosno reprezentacija njihovih identiteta.

U krajiškim epskim pjesmama su najznačajniji epski junaci: Mustajbeg Lički, braća Hrnjice (Mujo i Halil), Alija Đerzelez, Budalina Tale. Naime, u Kulenovićevim pjesmama nezaobilazan je krajiški junak Mustajbeg Lički, te se spominju i Mujo i Halil Hrnjica, i Tale. Uz ovu četvericu glasovitijih, značajnu ulogu u pjesmama ovoga krajškoga pjevača imaju i sljedeći krajiški junaci: Crnica Alaga,

Budimlija Mujo, Mujo bajraktar, Dizdarević Meho, Veiz Šabanaga, Vrhovac Alaga. Svi su oni krajiški junaci kojima mejdan nije stran, on im je temelj života. Tako se Vrhovac Alaga u Kulenovićevoj pjesmi *Ženidba Vrhovac Alage* svojski i junački bori protiv svatova koja je pripremio Golub Latinjanin:

Frcaju glave, od padaju ruke. / Kroz svatove dok protira ždrala / Sedmericu ranom odbranijo, / Sa osam ji' poletila glava. (Parry, Lord i Bynum 1979: 442)

Vješto junaštvo Mustajbegovih vojnika je prikazano je i u Kulenovićevoj epskoj pjesmi *Mustajbeg izbavlja Ajku, sestru Crnice Alage* gdje se bore protiv Rakičića Pavla i Zadranjina bana. I tu krajiški junaci pobjeđuju i dokazuju da su prave mejdandžije.

Naime, u obje pjesme Ćamila Kulenovića (*Mustajbeg izbavlja Ajku, sestru Crnice Alage* i *Ženidba Vrhovac Alage*) krajiški junaci se bore protiv suprotnih strana. Oni su složni međusobno, oni su pravi prijatelji, pomažu jedan drugome, i cijela Krajina se "diže" da pomogne svome Krajišniku, kao što je u pjesmi *Mustajbeg izbavlja Ajku, sestru Crnice Alage*. Svi su uz Crnicu Alagu da mu pomognu da izbavi svoju sestru Ajku iz sužanjstva i da osvoji svoju dragu Anu, kćerku ljutoga neprijatelja Rakičića Pavla. Također, i u Kulenovićevoj pjesmi *Ženidba Vrhovac Alage*, najprije Veiz Šabanaga bez razmišljanja odlučuje ići na "ravno Primorje" sa svojim prijateljem Vrhovac Alagom, da Alaga uzme svoju dragu Milu, kćerku isto velikoga neprijatelja Goluba Latinjanina, a kasnije im se u toj borbi pridružuju i ostali borci sa "široke Like".

Ovdje je bitno napomenuti koliko je bitna sloga i zajedništvo na čijem čelu je poznati krajiški epski junak Mustajbeg Lički. U krajiškim epskim pjesmama Mustajbeg Lički je krajiški epski junak koji je zapovjednik Krajine. On je poglavar Krajine i Krajišnika, on sakuplja i predvodi svoje mejdandžije: *Mustaj-beg je najveći autoritet Like i Krajine, graničar i zapovjednik koji stoluje na Udbini*. (Kunić 2012: 56)

Upravo i u pjesmama Ćamila Kulenovića, Mustajbeg sjedi u mejhani, i prikuplja svoje Krajišnike borce:

Sastali na sastanak Turci / Po prilici na širokoj Lici, / Na Udbinu u begluk mejhani, / U begluku ajan Mustajbega. / Mejhana je puna Udbinjana. / U vrh tole beže Mustajbeže, / Sjedi beže kod džamli pendžera. (Parry, Lord i Bynum 1979: 387)

Naime, Mustajbeg sa svojim Udbinjanima u mejhani razgovara o svemu, ali ponajviše oni razgovaraju o svome junaštvu, kao što se primijeti u pjesmi *Mustajbeg lički izbavlja Ajku, sestru Crnice Alage*:

Duhan puše, mrku kahvu srču. / O svačem su eglen zametnuli... / Piće šiju, ko kad proljavu. / O svačem eglen otvaraju, / Ponajbolje o junaštvu svome. / Svaki sebe i svog ata fali (Parry, Lord i Bynum 1979: 387. i 388)

U svakoj borbi Mustajbeg je onaj koji zapovijeda i predvodi svoje Udbinjane. On ih motivira na akciju, ulijeva im samopouzdanje kada se bore protiv Rakičića Pavla, Zadranjina bana i njihovih boraca:

Dobro znadi, Zadranjine bane, / Vjeremiji pofaćati nećeš / Dok je glave ličkog Mustajbega! (Parry, Lord i Bynum 1979: 414)

Ovaj krajiški junak, kao i inače u krajiškim epskim pjesmama, i u Kulenovićevim pjesmama, ne zaboravlja svoje borce ni poslije postignute borbe. On sakuplja i šehide i ranjenike:

Kad Mustajbeg iskupijo vojsku. / Sve šehite beže pokopao, / Ranjenike na sale podigo... / Svakom beže pravo podilijo. (Parry, Lord i Bynum 1979: 416)

I u pjesmi *Ženidba Vrhovac Alaga* Mustajbeg je osoba koja ima najveću funkciju u Krajini, on je veliki autoritet Krajine. Naime, Dizdarević Meho i Durutagić Ibro idu Mustajbegu "dati haber" da se cijela Lika i Krajina skupe, da idu pomoći njihovim junacima – Vrhovac Alagi i Veizu Šabanagi.

U obje Kulenovićeve epske pjesme, Mustajbeg ostaje do kraja sa svojim saborcima, on je i u dobru i u zlu sa svojim junacima.

Pored Mustajbega, u Kulenovićevim krajiškim epskim pjesmama ističu se braća Mujo i Halil Hrnjica, te Tale Ličanin. Mujo i Hali Hrnjica su glavni vojnici, oni koji su prvi, tek za njima dolaze ostali. I u njegovim pjesmama oni su glasoviti po svome junaštvu, po svojoj hrabrosti. U krajiški epskim pjesmama Halila često nazivaju "gojeni Halil", što je njegov nadimak od djetinjstva. Po tim istim nadimkom je nazvan i u pjesmama Čamila Kulenovića. Tale Ličanin i Rade Đurđević su krajiški junaci koji su od pomoći Mustajbegu Ličkom, oni se prerušavaju u popove da bi lakše bili primljeni na neprijateljskoj strani.

Inače, u krajiškim epskim pjesmama se lahko može zamijetiti da je Bosna i Hercegovina uvijek bila na razmeđu svjetova, na granici, a tu su se dešavale krvave borbe, ali i lijepa prijateljstva i lijepe ljubavi, što potvrđuju i Kulenovićeve pjesme. U njima su prikazana neprijateljstva, borbe i sužanjstva između ljudi sa "široke Like" i ljudi sa "ravnoga Primorja". Međutim, ovdje se dešavaju i velike ljubavi i prijateljstva. Bosna i Hercegovina je oduvijek bila otvorena za saradnju, za interkulturalni dijalog, o čemu svjedoče već i usmena epska književnost.

Interkulturalni dijalog bi za rezultat trebao imati bogatije književne zajednice jer se na taj način književnost otvara dijeleći, a ujedno i primajući druga iskustva. Posebno je koncept interkulturalne književnosti pogodan za južnoslavenske književnosti koje, pored zajedničkih iskustava koje su stekla ranije, mogu doprinijeti boljoj kulturnoj, odnosno književnoj saradnji i vlastitoj nadogradnji (Džafić 2015: 27).

Upravo u pjesmi *Mustajbeg lički izbavlja Ajku, sestru Crnice Alage* primijeti se kako Ana, kćerka Rakičića Pavla, i Fata, Turkinja koju je on zarobio, sjede skupa u čardaku. Kada su Crnica Alaga i Mujo bajraktar došli do toga čardaka, Ana Crnici Alagi obećava da nikome drugome, osim njemu, neće otvoriti vrata. Ona vjeruje *drugačijem*, onome koji je neprijatelj njenoga oca.

Lipa Ana agi odgovara: / "Dušo Ale, iznad glave lale! / Evo ti je vira Aničina, / Evo ti je vira Aničina, / Nikom neću vrata otvarati / Dok ne poznam tebe prid čardakom. (Parry, Lord i Bynum 1979: 412)

Tu vjernost Alagi je Ana održala, te je njihova ljubav kulminirala brakom. Bitno je voljeti se i razumjeti bez obzira na životne prepreke.

Također, pjesma *Ženidba Vrhovac Alage* bez obzira na postojeća neprijateljstva i krvoprolića, "isijava" i razumijevanjem *drugoga, drugačijega*. Zaljubili su se lijepa Mila Golub Latinjanina i krajiški junak Vrhovac Alaga sa "široke Like". Ali njihovu ljubav onemogućava njen otac, on ne želi da je oženi sa Alagom, sa *drugačijim*. Međutim, ta velika ljubav pobjeđuje prepreke, i oni na kraju bivaju skupa, kao i njena drugarica Jela i Veiz Šabanaga. U ovoj pjesmi je bitno napomenuti da dvije kćerke Ćurković Ilije – Jaga i Mara, znaju da su Alaga i Šabanaga prerušeni, ali ih ne izdaju – one nisu na strani *svoga*. One su na strani ljubavi. Ali njihov otac Ćurković Ilija izdaje krajiške junake Vrhovac Alagu i Veiz Šabanagu, jer je on na strani *svoga*, na strani Golub Latinjanina. Zaključno je da ustvari ne postoje podjele na *moje* i *tvoje*, već samo različiti pogledi na život pa bez obzira koja strana bila u pitanju.

Epske pjesme, pored reprezentacije muških subjekata, odnosno epskih junaka, donose i reprezentaciju ženskih subjekata. U obje epske pjesme krajiškoga epskoga pjevača Čamila Kulenovića primijete se stihovi koji prikazuju emotivnost ženskih subjekata.

U pjesmi *Mustajbeg lički izbavlja Ajku, sestru Crnice Alage*, kada krajiški junak Mujo bajraktar opisuje Anu, koristi dosta nježne riječi da što ljepše i uvjerljivije opiše žensku ljepotu. Može se primijetiti da su i junaci od mejdana slabi na žensku ljepotu:

Ja kakva je Ana Rakičića! / Lice joj je baško žarko sunce, / Podvoljčina baško misečina, / Obrvice smora pijavice, / Trepavice krila lastavice. // Dva joj oka dva vrela studena, / Dva obraza dva đula rumena, / Medna usta kutija šećera, / Bili zubi dva niza bisera. (Parry, Lord i Bynum 1979: 396)

I u pjesmi *Ženidba Vrhovac Alage* Ćamil Kulenović koristi "tanahnije" stihove kada opisuje Milu, odnosno atmosferu u kojoj ona boravi.

Da gledamo kičenu divojku, / Lipu Milu Golub Latinjina... / U odaji sidi Latinkinja. / Prema sebi derđef iz herila. /

Stati veme od biljura bilo, / Usovine od šimširovine. / Razapela venedičko platno. / U ruci joj igla pozlačena. / Iglom boca, a zlato provlači, / Đunla zlato po bijelu platnu. (Parry, Lord i Bynum 1979: 437)

Ipak, pored svoje tanahnosti, sjedenja u čardaku i isčekivanja sudbine, žena u Kulenovićevim pjesmama nije samo statična figura trpljenja. Kao što je uobičajeno u krajiškim epskim pjesmama, i u njegovim pjesmama, žene postaju aktivne, preuzimaju inicijativu u svojim životima. Primjer su majka Fatina, Fata i Ana iz pjesme *Mustajbeg lički izbavlja Ajku, sestru Crnice Alage* i Mila i Jela iz pjesme *Ženidba Vrhovac Alage*.

Dovodi se do zaključka da ženski subjekti (njihove majke, te voljene djevojke: Ana, Fata, Mila, Jela) služe za reprezentaciju muških subjekata – krajiških junaka. Pomoću njihovih majki i ljubica može se uvidjeti koliko su osjećajni veliki epski krajiški junaci.

Ma koliko krajiški junaci bili surovi u borbama, oni imaju veliku ljubav i poštovanje prema svojim majkama, i generalno prema univerzalnoj figuri majke. Tako su se krajiški junaci sažalili nad Fatinom majkom čija je jedinica Fata bila sedam godina u sužanjstvu kod Rakičića Pavla. Mustajbeg i ostali Udbinjani odlučuju da je izbave iz sužanjstva. Također, Vrhovac Alaga i Veiz Šabanaga prije polaska u "ravno Primorje" da dovedu Milu, odlaze Alaginoj majci od koje traže blagoslov.

U obeje ruke poljubiše, / Starka njima hair dovu daje: / "Haj'te, dico, hajirli vam bilo! (Parry, Lord i Bynum 1979: 432)

Krajiški junaci su slabi na žensku suzu i na žensku ljepotu. Čuvši za ljepotu Aninu, svi junaci se žele boriti da bi zadobili lijepu Anu. Pored toga što su veliki ratnici, oni imaju i svoj dom, svoje majke, ljube, svoje potomstvo.

Vrhovac Alaga, poznati "junak od mejdana" biva potišten jer već nekoliko puta pokušava otići po dragu Milu, ali tek se četvrti put uspijeva ratiti kući sa voljenom Milu. Uprkos svome junaštvu i velikim podvizima, on je bio tužnoga srca i potištenoga lica sve dok nije oženio onu koju voli.

U krajiškim epskim pjesmama se velika pažnja pridaje nošnji junaka, te njihovom odnosu prema konju. Junaci se često moraju i prerusavati, tj. oblačiti "kaursko" odijelo da ne bi bili prepoznati od strane neprijatelja. U svojoj studiji *Usmeno pamćenje i zaborav. Krajiška epika i njeni junaci* Mirsad Kunić navodi da krajiški junaci znaju uživati i u raskošnoj odjeći i u bogatome nakitu, te da je maskiranje jedno od velikih obilježja krajiške epike, jer je uslovljeno životom na granici te potrebom za prelaženjem preko iste. Međutim, najjače oružje epskih junaka je njihov konj. Dobar at je od velikoga značaja i velike pomoći svakom krajiškom junaku.

Junaku je konj preči i od brata, najbliži drug, brat može, a konj ne može izdati... Bliskost između junaka i njegova konja tolika je da konj postaje subjekt koji poprima ljudske osobine. (Kunić 2012:79)

Krajiški junaci uživaju u društvu, veliku pažnju posvećuju i dobrom jelu i piću, te veselju i svatovima, a nadasve prema svojoj tradiciji i običajima. Na "širokoj Lici" se junaci međusobno selame, dok se u "ravnom Primorju" pozdravljaju. Jedan veoma bitan detalj u pjesmama ovoga

krajiškoga pjevača iz Kulen Vakufa jeste da junaci traže pomoć od Boga, čak klanjaju dva rekata namaza prije borbe.

Specifičnost krajiške epike jeste i upotreba stajaćih riječi i izraza, što i u kazivanju Ćamila Kulenovića nije izuzetak: *široka* Lika, *ravno* Primorje, *lipa* Mila, *lipa* Ana; *Allah rabum na svačem ti fala*, *Malo vrime, ni dugo ne bilo*, *Bože mili, na svemu ti fala...* Također, Kulenovićeve krajiške epske pjesme obiluju nepravilnim, nestandardiranim oblicima riječi, arhaizmima i orijentalizmima: *vira, nevira, pobro, nemere,*; *dečerma, kalčine, serdari...*

Odnos kazivača i zapisivača je jako bitan u krajiškim epskim pjesmama. Svaki epski pjevač voli da se sluša i da zna da ga poštuju slušaoci. I Ćamil Kulenović je svjestan svoga znanja i zanata i voli da uživa u tome ugledu.

Krajiški junaci u pjesmama Ćamila Kulenovića ne izlaze iz "normi" svake krajiške epske pjesme. Prikazani su kao velike mejdandžije, ali i kao obični ljudi koji žive i obične, svakodnevnne živote, koji se raduju, ali i tuguju. Oni koji su ustvari samo ljudi. Time su i heroizirani, ali i deheroizirani.

Zaključak

Usmeno pjesništvo, a samim time i epske pjesme su se dokazale kao slika jedne kulturne duhovnosti, jednoga društvenoga miljea. One prikazuju tadašnju društvenu zbilju i svakidašnjicu. Naime, epski pjevač Ćamil Kulenović, rodnom iz Krajine, se dokazao kao nadaren kazivač epskih pjesama u kojima je vješto spojio kulturu svoga vremena i sopstveni pripovjedački stil. Pjesme ovoga krajiškoga pjevača su se iščitavale u svjetlu usmene književnosti i savremenih naučnih istraživanja, čime su još jednom potvrdile postojanje krajinskoga tipa epike sa svojim specifičnostima. U Kulenovićevim pjesmama je u prvome planu mejdan, odnosno profiliranje epskih junaka (Mustajbeg, Mujo Hrnjica, Halil Hrnjica, Crnica Alaga, Tale Ličanin, Mujo bajraktar, Dizdarević Meho, Šabanaga, Vrhovac Alaga) kroz borbe i pokazivanje junaštva na bojnopolju. Međutim, većina ovih epskih junaka se možda još istančanije prikazuje kroz tanahnije strane, putem ljubavi i samilosti prema ženskim subjektima u ovim pjesmama. Ono što se može zaključiti jeste da u pjesmama Ćamila Kulenovića tema žene, svatova, otmice te sužanjstva imaju posebnu ulogu, što je pored mejdana, velika tematska okupacija u krajinskoj epici. Osvjetljavanju karaktera i osobnosti krajiških epskih junaka u njegovim pjesmama najbolje pridonose upravo žene kao majke, ali i kao ljube i drage, kao što su: Ana i Ajka, Mila i Jela, Jaga i Mara). Pomoću ženskih uloga vrši se i razobličavanje epskocentričnoga pogleda na muški svijet tih krajiških epskih junaka. I također, prikazuje se patrijarhalni kod života tadašnjih žena, ali i razobličavanje i toga koda kada žene počinju biti hrabrije od samih muškaraca.

Ono što je bitno za pjesme ovoga krajiškoga kazivača, jeste da se one ispoljavaju i u interkulturnom kontekstu. Ove pjesme svjedoče o Bosni i Hercegovini, tačnije Krajini, kao poprištu različitih svjetova, duhovnih sokova, tradicija i običaja. Svjedoče o međuljudskim odnosima unutar *iste* sredine, ali i unutar *različitih* sredina.

Zaključno slijedi da Ćamil Kulenović pripada bosanskohercegovačkoj i bošnjačkoj, tj. krajiškoj epskoj tradiciji, jer za svoju tematsku okosnicu koristi mejdane, otmice i svatove, u centar pjesama stavlja ženu kao aktivnu figuru istih, koristi mnogobrojna detaljnja opisivanja junakove nošnje i oružja, motiv knjige, upotrebu paralelnih radnji, upotrebu arhaizama i orijentalizama.

Kao i svako usmeno djelo, svaka usmena epska pjesma, tako i epske pjesme Ćamila Kulenovića svjedoče o postojanju jednoga vremena i jednoga društva u svoj njegovoj sveobuhvatnosti. U sebi posjeduju dvije dimenzije: događajnost i doživljajnost. Upravo ova druga – doživljajnost – u sebi nudi more inspiracija, ideja, duhovnih etimona, univerzalnih poruka, koje svaki čovjek može unjediti i naučiti život u svim njegovim moralnim vrijednostima.

Literatura

Primarni izvori

1. *Serbo-Croatian Heroic Songs*. Collected by Milman Parry, Alber B. Lord and David E. Bynum, Volume 14, Bihaćka Krajina: Epics from Bihać, Cazin and Kulen Vakuf (1979), Edited with Prolegomena and notes by David E. Bynum, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Sekundarna literatura

1. *Bošnjačka književnost u književnoj kritici – usmena književnost*, knjiga II (1998), priredili Đ. Buturović i M. Maglajlić, Sarajevo: Alef.
2. Burzynska, Anna / Markowski, Michal Pawel (2009): *Književne teorije XX vijeka*, Beograd: Službeni glasnik.
3. Buturović, Đenana (1995): *Usmena epika Bošnjaka*, Sarajevo: Preporod.
4. Džafić, Šehrzada (2015): *Interkulturni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*, Sarajevo: Dobra knjiga.
5. Hörman, Kosta (1996): *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini I-II*, Sarajevo: Preporod.
6. Kunić, Mirsad (2012): *Usmeno pamćenje i zaborav. Krajiška epika i njeni junaci*, Tešanj: Biblioteka "Gradina" Knjiga 66.
7. Kunić, Mirsad (2004): *Epski junak Budalina Tale*, Tuzla: BOSNIA ARS.
8. Kovač, Zvonko (2001): *Poredbena i/ili interkulturna povijest književnosti*, Zagreb: Hrvatsko
9. Schmaus, Alois (1953): *Studije o krajiškoj epici*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Tekstovi

1. Hajdarević, Hadžem: *Krajiška epika i njezin epski ambijent*. U: *Krajiške epske pjesme* (1998), Bihać: NITP "Bošnjak", BIBLIOTEKA KLJUČANIN, priredio Nevzet Veladžić.

Jedinice iz časopisa

1. Grosz, Elizabeth (2002): "Preoblikovanje tijela." U: *Treća*, 1, Zagreb: Centar za ženske studije, str. 6-25.
2. Džafić, Šehrzada (2010): Utjecaj usmene narodne književnosti na razvoj popularne i visoke kulture, Sarajevo, Odjek, LXIII, 4, str. 68-71.
3. Krnjević, Hatidža (1982): "O narodnim pjesmama." U: Amira Idrizbegović (ur.) *Narodne pjesme. Lirske, lirsko-epske, epske*, 3. izdanje, Sarajevo: IRO "Veselin Masleša", OO Izdavačka djelatnost, str. 5-33.
4. Kovač, Zvonko (2005): "Kanon u 'međuknjiževnim zajednicama' i interkulturna povijest književnosti." U: *Sarajevske sveske*, Sarajevo, broj 8-9.
4. Siksu, Helen (2006): "Smeh meduze." U: *ProFemina*, 43-45, Beograd: Fond B92, str. 67-81.
5. Šovolter, Ilein (2001): "Žensko stvaralaštvo i ženska kultura." U: *ProFemina*, 25-26, Beograd: Fond B92, str. 159-166.

KRAJISNIC HEROES IN THE EPIC SONGS OF ĆAMIL KULENOVIĆ

Summary

This paper focuses on the epic poetry of Ćamil Kulenović, the epic poet from Krajina. We will emphasize the presentation of identities of the epic heroes of Krajina in Ćamil Kulenović's poems; how they are presented in his poems, their psychological characterization, interpersonal relationships, relationships to female subjects, as well as how interculturalism is manifested in them. Furthermore, the interpretation of Kulenović's poems will prove that his poems belong to the oral epic tradition of Krajina with its specificity: epic ambience, objective and subjective dimension, duels, Krajina heroes, weddings, abductions, use of books, describing, detailing, clichéd beginnings and endings, established formulas, repetitions.

Keywords: oral literature, epic poem, the identities of epic poet from Krajina, interculturalism